

CRKVA SIGURATA NA PRIJEKOM

Željko Peković

UDK 726.54.033 (497.5 Dubrovnik)
Izvorni znanstveni rad
Željko Peković
Uprava za zaštitu kulturne i prirodne baštine
Konzervatorski odjel - Dubrovnik

Crkva Sigurata na Prijekom teško je oštećena prilikom agresije Srba, Crnogoraca i JNA na Dubrovnik 1991. i 1992. godine. Prilikom radova na obnovi i restauraciji, 1993. - 1994. godine, crkva je temeljito istražena. Autor donosi rezultate istraživanja i njihovo tumačenje kroz prostorni razvoj građevine. Istraživanja su upotpunila i produbila znanja o predromaničkoj građevini, te njenih pregradnja i dogradnja tijekom XVI. i XVII. stoljeća. Istraživanja su ustvrdila postojanje ostataka dviju ranijih crkava koje je predromanička građevina negirala. Najraniju fazu izgradnje ove crkve možemo datirati na prijelazu između antike i ranoga srednjeg vijeka. Istraživanja su značajna jer pokazuju da je izgradnja u to doba makar samo sakralnih građevina, postojala i s druge strane uvale koju je tvorio poluotok na kojem je nastao kasnoantički kaštel, začetak Rausiona.

Članak prilažem zborniku radova posvećenih akademiku Ivi Petricioliju. Budući da se on bavio u najvećoj mjeri srednjovjekovnom umjetnosti, odlučio sam donijeti u dosta skraćenom obliku, kakav zahtijeva ovaj zbornik, dosad nepoznate razvojne etape izgradnje crkve Preobraženja Kristova, Sigurate na Prijekom, koja je nedavno istražena.

Crkva je danas u sklopu ženskog franjevačkog samostana Sigurata (Preobraženja Kristova), školskih sestara franjevki.

Sigurata je pučki naziv za crkvu Preobraženja Kristova na Prijekom u Dubrovniku.¹ Crkva nosi naziv *Ecclesia Transfigurationis D. N. J. Christi* ili, kraće, *Transfigurationis Christi*, a svetkuje se 6. kolovoza.²

¹ A. Badurina, Sigurata, crkva i samostan Preobraženja Kristova u Dubrovniku, Dubrovnik, 1986.

² N. Gjivanović, Tri veoma stare sačuvane crkvice dubrovačke: "Sv. Nikola na Prijeku"

Spominje se u pisanim dokumentima prvi put 2. travnja 1281. kao Transfiguratio Domini, u izvršenju oporuke Dubrovčanina Bogdana de Pisino koji ostavlja novac brojnim crkvama i osobama, a među njima je i Dobre, dumna kod Preobraženja Gospodnjeg koja izjavljuje da je primila 6 denara; 2 folara: ...”*Et similiter ego Boni, reclusa ad Transfigurationem Domini confiteor quod dicti piotropi deterunt mihi de narios grossos sex et follarios viginti.*”³ Od 17. stoljeća do 1835. ova se crkva zbog Bogorodičine slike, koja se u njoj častila, često i u dokumentima i običnom govoru naziva Gospa Sigurata.⁴

Crkva se nalazi između ulica Od Sigurate, Plovani skalini i Male. Ispred crkve je nekad bio trg koji je izgradnjom niza kuća pretvoren u mali zatvoreni prostor u koji se pristupa uskim prolazom iz ulice Od Sigurate.

Smještena je na uzvisini, malom platou iznad kojeg se teren strmo diže. Nepravilnosti izgradnje u inače planiranom seksteriju Prijeko, uvjetovane su položajem i ranijom izgradnjom te crkve. Izgradnjom zida oko predgrada Prijeko, te njegovim pripojenjem gradu 1296.⁵ došlo je do regulacije tog dijela grada. Zid oko predgrada u smjeru sjever-jug išao je nešto zapadnije od crkvice, uz rub samostana Male braće, te je mijenjao smjer prema istoku nešto sjevernije od crkve Sigurate.⁶ Ulice “prema brdu”, koje su bile regulirane od istočnog do zapadnoga gradskog zida, pravilne su do Palmotićeve ulice koja je ujedno i posljednja u tom nizu pravilnih ulica. Položaj crkve uvjetovao je nepravilnosti u regulaciji, tako da ulica Od Sigurate ne ide do sjevernog gradskog zida, već se preko ulice Mala spaja s ulicom Plovani skalini koja se sa sjevera spušta do crkve. Ulica Mala spaja ulice Plovani skalini, Od Sigurate i Palmotićevu u smjeru istok-zapad i jedna je od rijetkih ulica u tom smjeru na gradskom predjelu Prijeko. Tako je i blok kuća između Palmotićeve i ulice Od Sigurate sužen u sjevernom dijelu.

Crkva Sigurata danas je trobrodna građevina, a posljednji je put pregrađena poslije potresa 1667. godine. U tlocrtu se vidi da su prvotnoj jedno-brodnoj, trotravejnoj građevini adirana dva bočna broda. Veza s bočnim brodovima uspostavljena je uklanjanjem zidnog platna između pojasnica u sva tri traveja. Tako su one sa zidom iza njih postale zidani pilastri T presjeka.

Srednji brod je s dva para pojasnica podijeljen u tri traveja. Presvođeni su bačvastim svodovima, na kojima su žbukom modelirana rebra, tako da daju križno-bačvasti dojam. Nad srednjim se travejem diže kupola nad pandativima. Apsida je pravokutna s bačvastim svodom. U njoj je smješten drveni oltar podignut oko 1870. godine.⁷ U sredini oltara nalazi se slika Bogorodice s Djetetom.

kom”, “Sv. Jakob na Pelinama” i “Sigurat”, Glasnik Dubrovačkog Učenog Društva “Sv. Vlaho”, izdanje Dubrovačkog Učenog Društva, Dubrovnik, 1929, str. 163.-173.

³ HAD, Deb. not. I, f 47 a.

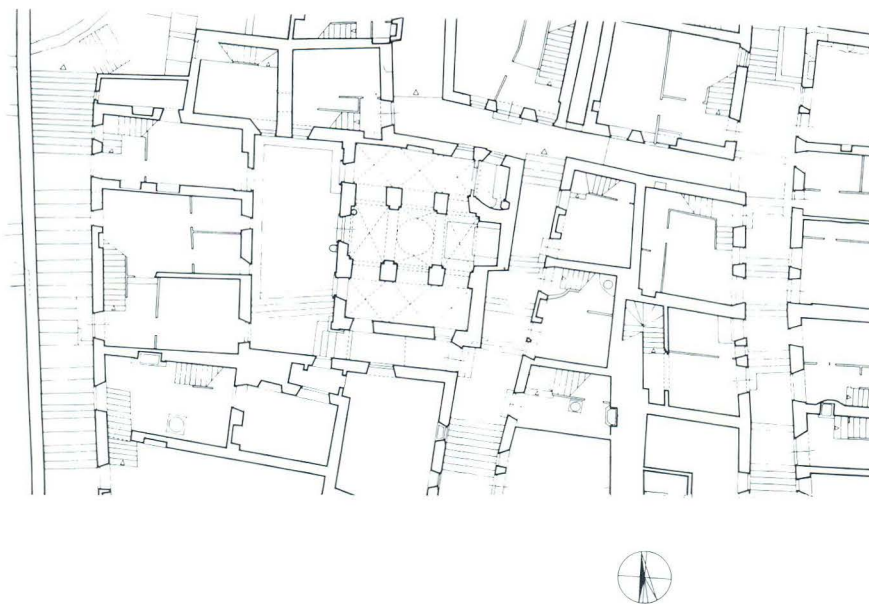
⁴ Vidi bilješku br. 1.

⁵ Statut grada Dubrovnika, Dubrovnik, 1990, VI knjiga, cap. XXVII.

⁶ Ž. Peković, Građevni razvoj zvonika franjevačke crkve u Dubrovniku, Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske, br. 17, Zagreb, 1991, str. 91.-128.

⁷ Vidi bilj. br. 1.

Nad bočnim brodovima su trodijelni veoma plitki križno-bačvasti svodovi. Na lateralnom zidu sjevernog broda nalazi se oltar sv. Ivana Krstitelja, bratovštine dubrovačkih kovača, podignut koncem 17. stoljeća.⁸ U produžetku sjevernog broda, prema istoku, uz apsidalni dio prigradena je sakristija u koju se ulazi kroz vrata povišena za dvije stube. U južnom brodu nalazi se oltarić s kipom Djeteta Isusa, pučki zvan Oltar Bambina. Taj je brod vratima i malenim natkrivenim mostićem spojen sa samostanom.

Smještaj Sigurate u gradskoj jezgri Dubrovnika

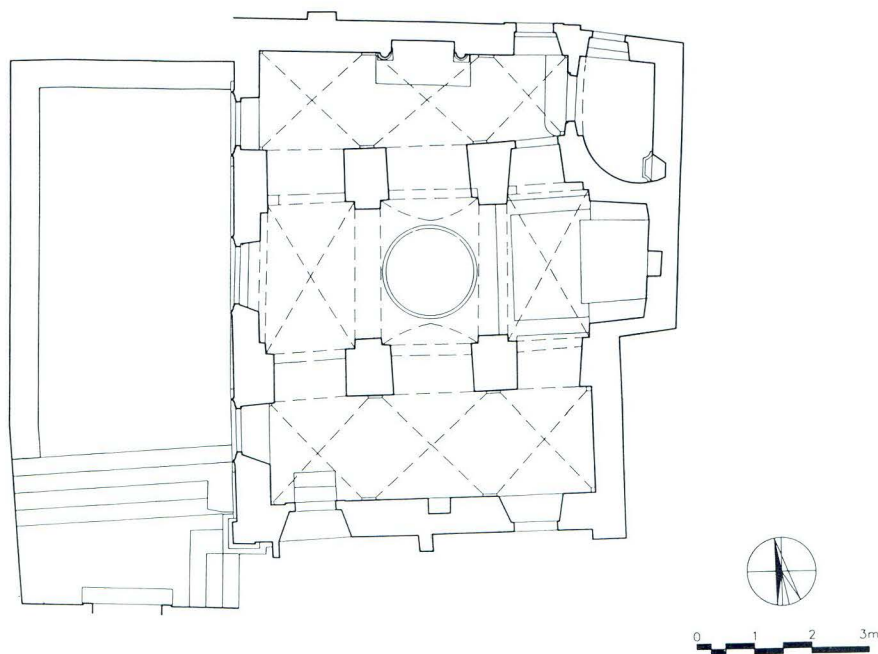
Pročelje crkve je izgrađeno tako da ukazuje na njenu trobrodnost. U osi srednjeg broda nalazi se portal, a u osi bočnih brodova prozori. Iznad portala je jednostavna rozeta. Nad zabatom pročelja, uokvirenim kamenim profiliranim vijencem, diže se jednostruka preslica sa zvonom. Uglovi crkve naglašeni su zidanim pilastrima koji imaju profiliranu bazu i završni vijenac.

O crkvi se u stručnoj literaturi dosad malo pisalo. Niko Gjivanović prvi piše o njoj, opisuje je, razmatra podrijetlo njezina imena te opisuje bratovštine koje su se u njoj nalazile.⁹ Uočava da su ranijoj jednobrodnoj građevini adirana dva bočna broda. Tomislav Marasović morfološki je svrstava u jednobrodni kupolni tip nerasčlanjene vanjštine te kaže da je imala nerasčlanjene zidne plohe

⁸ Ibidem.

⁹ *N. Gjivanović*, n dj. (2), str. 163.-173.

kupole.¹⁰ Sena Gvozdanović donosi njezin tlocrt, svrstava je u jednobrodne crkve s pravokutnom apsidom, a datira je oko 1050. godine.¹¹ O crkvi je dosta iscrpno pisao i Anđelko Badurina.¹² Donosi njezin opis, povijest crkve i njezinih bratovština. Po njemu je pripadala južnodalmatinskom tipu jednobrodnih crkava s pravokutnom apsidom, pojasnicama i kupolicom koja je izvana kvadratična i neožbukana. Prema stilskim karakteristikama njezinu gradnju vremenski smješta oko sredine 11. stoljeća. Pišući o predromaničkoj arhitekturi južne Dalmacije, Ivo Petricioli je svrstava u rašireni tip longitudinalne jednobrodne crkve s kupolom koja ne počiva na sistemu sažetog upisanog križa, već zauzima središnji travej.¹³

Tlocrt postojećeg stanja crkve

Crkva je teško oštećena tijekom agresije Srba, Crnogoraca i JNA na Dubrovnik 1991. i 1992. godine. Pogođena je s dva projektila u krovšte te s nekoliko neizravnih, od kojih je najteži pao neposredno u dvorište ispred crkve čije

¹⁰ *T. Marasović*: Regionalni južnodalmatinski tip u arhitekturi srednjeg vijeka, Beritićev zbornik, Dubrovnik, 1960, str. 33. Isti, Prilog morfološkoj klasifikaciji ranosrednjovjekovne arhitekture u Dalmaciji, Prilozi istraživanju starohrvatske arhitekture, Split, 1978., str. 73.

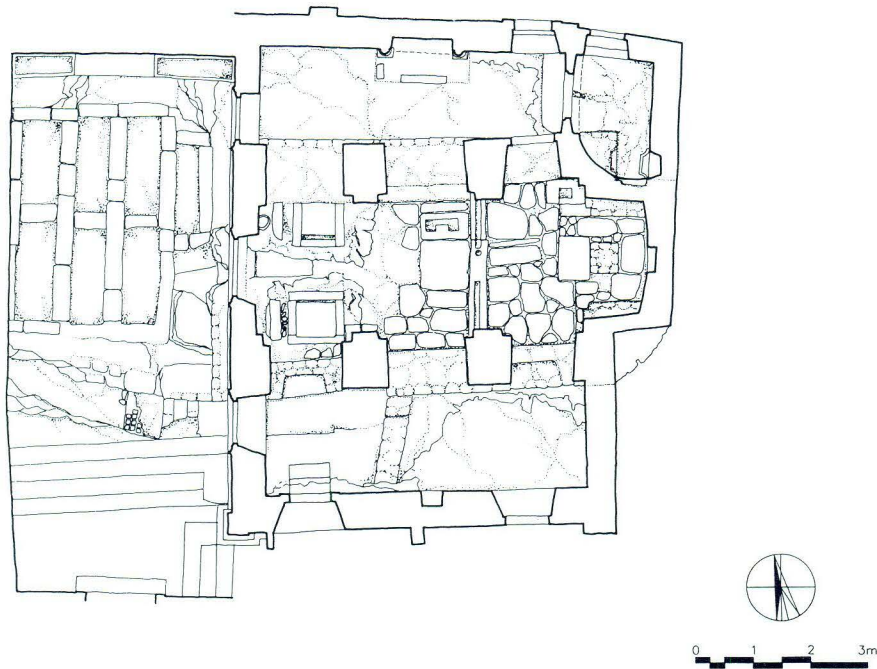
¹¹ *S. Sekulić-Gvozdanović*: Grafički prilog tipologiji hrvatske arhitekture do romanike, Prilozi istraživanju starohrvatske arhitekture, Split, 1978, tabla I.E.

¹² Vidi bilj. br. 1.

¹³ *I. Petricioli*: Od Donata do Radovana, Split, 1990, str. 38.

su joj krhotine teško oštetile pročelje. Prvi izravni pogodak oštetio je pokrov i svod iznad južnog broda crkve, dok je drugi snažniji projektil razrušio sjeverozapadni ugao kupole i dio svodova s pojasnicom. Tim joj je bila znatno narušena stabilnost. Crkva je 1992. godine preventivno zaštićena od prodora oborina.

Zbog opasnosti od urušavanja svodovlja u prosincu 1992. pristupilo se obnovi pojasnica, kupole i krovišta.¹⁴ Provedeni su istražni radovi na krovištu. Nakon što su uklanjene kupe i sloj šuta ispod njih pojavili su se lateralni zidovi jednobrodne crkve. Zidani su nepravilnim kamenom, ponegdje priklesanim u obilnom sloju vapnenog morta. Na sjevernom perimetralnom zidu pronađeni su

Tlocrt arheoloških istraživanja

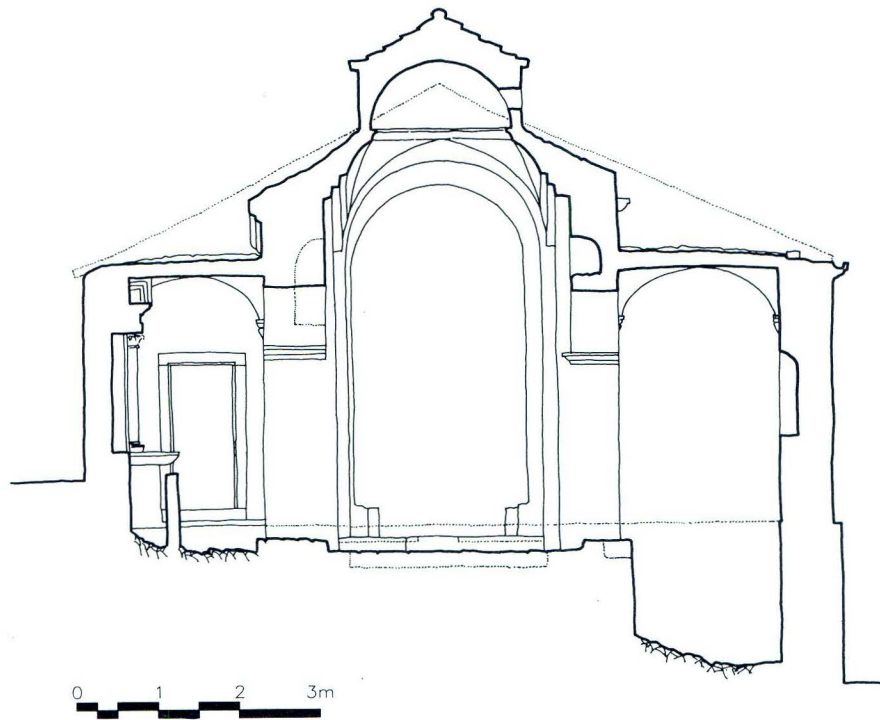
ostaci dviju slijepih arkada. Bile su dvostruke, zidane sedrom te završno žbukane. Na istočnom dijelu zida pronađena je lezana od koje se niz dvostrukih slijepih arkada nastavlja. Rekonstrukcijom je ustanovljeno da ih je bilo osam i da su se protezale između dviju lezana na početku te na kraju istaknute iz razine zida. Lezene nisu bile zidane na isti način kao i ostalo zide, već pravilnijim klesancima s uskim fugama.

Na istočnom pročelju crkve, na dijelu gdje ono čini ugao s apsidom, pronađen je polukružni završetak uske i plitke slijepe niše kojima su nekad bila raščlanjena pročelja. Istraživanja kupole izvana nisu pokazala ostatke raščlanjenosti ni nišama niti otvorima, što je inače uobičajeno kod predromaničkih crkava. Međutim, istraživanjem kupole iznutra pronađen je na njezinu južnom dijelu mali prozor, što upućuje na to da je u izvornom obliku kupola mogla biti

rašćlanjena izvana. Naime, nakon što su uklonjeni slojevi šuta sa svoda crkve i kupole, pokazalo se da je crkva prezidavana mnogo puta. To se očituje u upotrebi različitih materijala za saniranje svodova, kao i različitih tehnika zidanja.

Sandom u sakristiji pronađen je ugao izvorne predromaničke crkve. Na dva zida koji tvore ugao, sjeverni zid apside i istočno pročelje, pronađene su dvije slijepe niše - na sjevernom zidu apside i dno niše istočnog pročelja crkve sa završetkom iznad današnjeg krova sakristije.

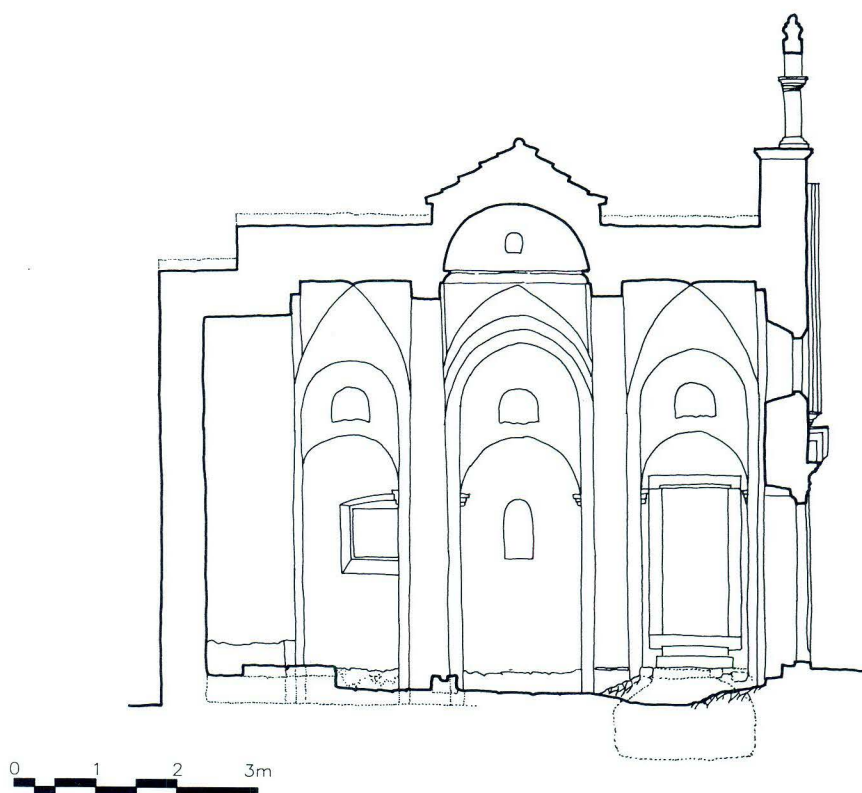
Dugačak potez dvostrukih slijepih arkada, između dvije lezene na početku i kraju bočnih zidova, karakterističan je za ranoromanički način gradnje. Postojanje raščlanjenosti apside vrlo uskim i plitkim slijepim nišama, koje ne korespondiraju s dugačkim horizontalnim potezom arkada lateralnih zidova,

Poprečni presjek crkve

govori o mogućnosti da su dvostruke arkade plod jedne od nekoliko kasnijih pregradnji predromaničke građevine. Na to upućuje i način zidanja istočne lezene sjevernog pročelja koja je zidana pravilnim klesancima s uskim fugama.

Na dubini od 24 cm ispod razine zatečenog poda pronađen je pločnik predromaničke crkve s podnožjem oltarne pregrade. Nepravilne kamene ploče su hodanjem uglačane, a većina ih je sekundarno upotrijebljena kamena plastika ranijih građevina, ugrađena u vapneni mort. Podnožje oltarne pregrade, prag sa

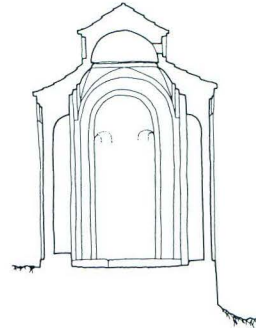
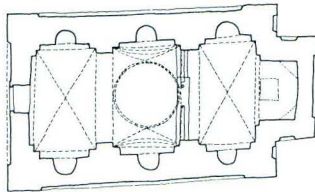
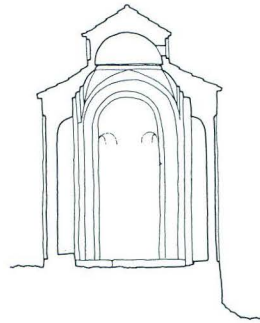
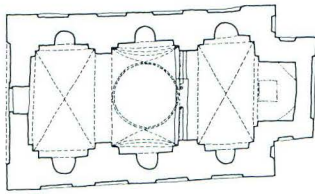
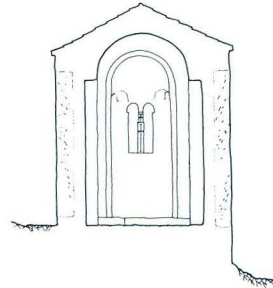
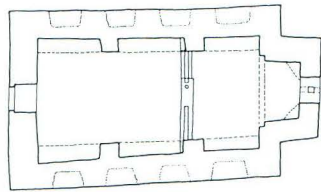
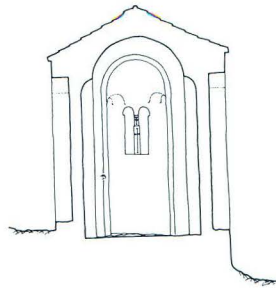
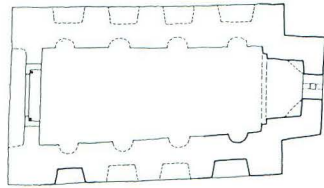

Uzdužni presjek crkve

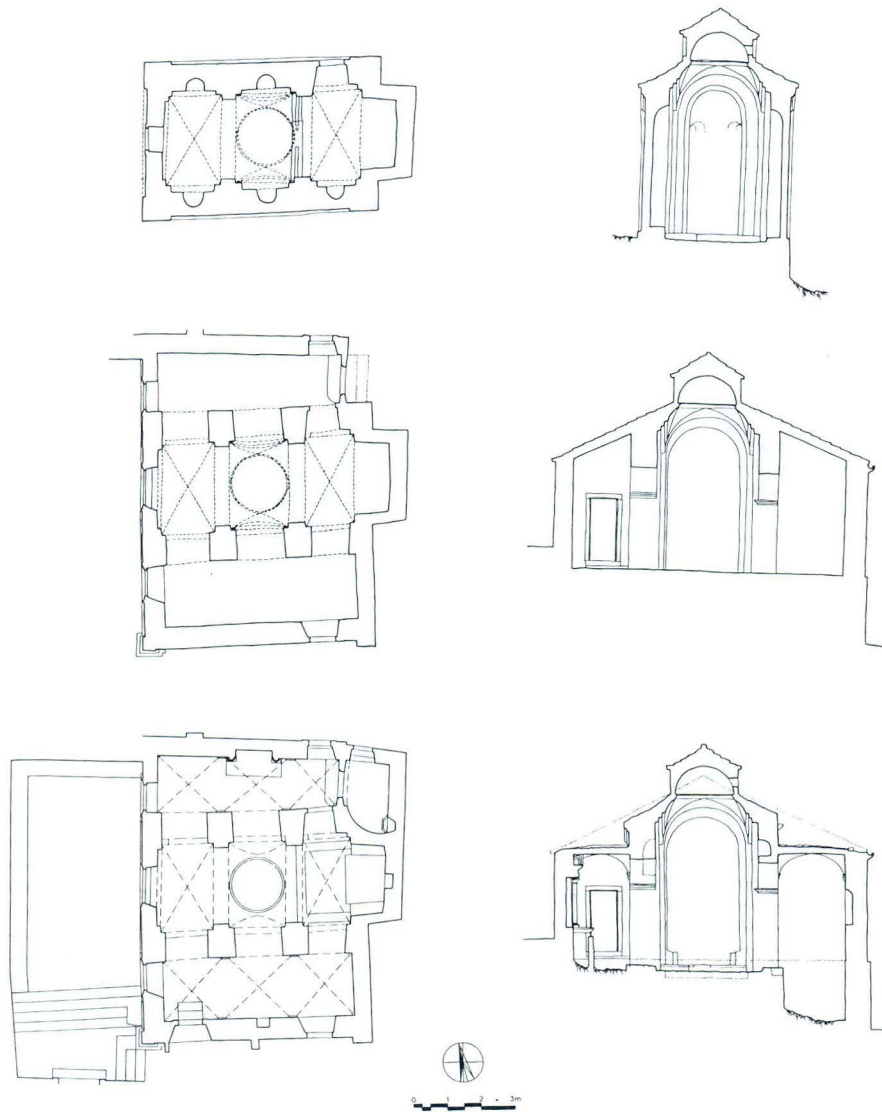
žlijebom u koji je ona bila ukliještena, potpuno se sačuvao. Zanimljivo je da je prolaz u presbiterij uzak samo 38 cm, slično kao u predromaničkoj crkvi sv. Nikole na otoku Lopudu. Podnožje oltarne pregrade sastoji se od dva kamena različite širine i duljine - južniji je širi - a riječ je o sekundarno upotrijebljenom kamenom pragu (nadvratniku). Unatoč dubljenju donjeg dijela nadvratnika zbog uklještenja oltarne pregrade, sačuvane su dvije rupe u koje su bile postavljane drvene vratnice. Iako mu je zub otklesan prilikom reutilizacije, na uglačanoj

¹⁴ Zahvat je vodio Zavod za zaštitu spomenika kulture i prirode u Dubrovniku, danas Državna uprava za zaštitu kulturne i prirodne baštine, povjerenstvo Dubrovnik. Odgovorni su konzervatori: mr. Željko Peković, dipl. ing. arh. i prof. Ivica Žile, arheolog. Arheološka istraživanja vodio je Ivica Žile, a istraživanja prostora ispred crkve prof. Paula Kolić.

Zehra Laznibat, dipl. ing. arh., izradila je nacрте novog drvenog namještaja. Prilikom obnove crkve na istraživanju i sanaciji žbuke i fresaka sudjelovala je Restauratorska radionica tog Zavoda, sanaciju žbuke vodila je prof. Neda Kuzek, sa suradnicima. Fotodokumentaciju je izradio Miljenko Mojaš i vanjski suradnik Božo Gjukić.

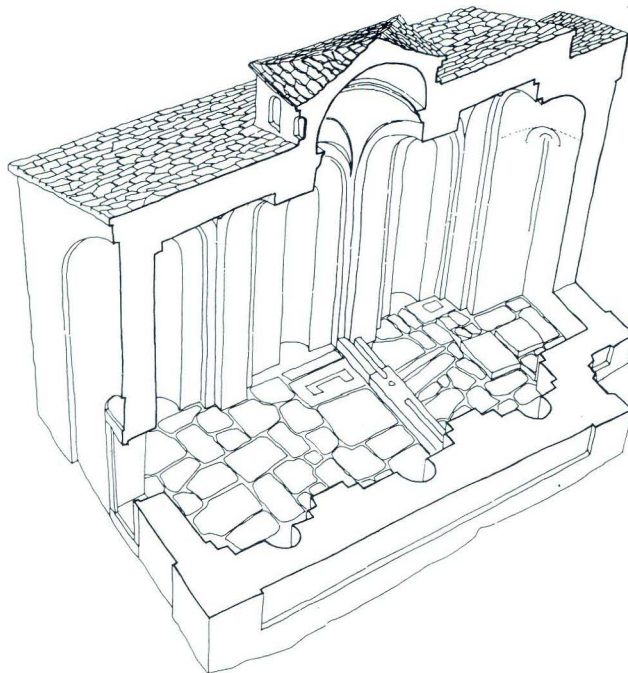
Tlocrti i presjeci razvojnih faza Sigurate

Tlocrti i presjeci razvojnih faza Sigurate

strani čeonog dijela praga djelomično je vidljiv ukras od tri uklesana križa. Prag je bio dio ulaznih dvokrilnih vrata širok 110 cm. Prema načinu klesanja, te obliku uklesanih križeva taj je prag kasnoantičkog podrijetla.¹⁵

Nisu pronađeni dijelovi oltarne pregrade ili druge kamene plastike koja bi se mogla pripisati predromaničkoj etapi izgradnje crkve.¹⁶ Dva groba u prvom traveju uništila su kameni pločnik tako da se on sačuvao do polovice crkve. Prilikom istraživanja zidova iznutra otkrivene su na uzdužnim lateralnim zidovima između ležena polukružne niše, ukupno pet od šest koliko ih je bilo. U srednjem traveju na sjevernom zidu nisu sačuvani tragovi niše jer je taj zid očito dosta prezidavan.

Presječna perspektiva ranoromaničke faze izgradnje crkve

Arheološka istraživanja ispod nivelete zatečenog pločnika pokazala su da su prije predromaničke crkve i njene ranoromaničke pregradnje postojale dvije ranije crkve, od kojih je svaka poništavala prijašnju. Ispod podnice predromaničke crkve, 24 cm dublje, pronađena je podnica od vapnenog morta najstari-

¹⁵ Zanimljiv je detalj dubljenja dviju rupa za vratnice koji je napravljen prepoznatljivom metodom svrdla. Način izvedbe toga praga, kao i nekih drugih spolija pronađenih u crkvi, osobito pilastar i impost kapitel kasnoantičke biforice, pomoći će nam da datiramo ranije etape izgradnje crkve Sigurata.

¹⁶ U neposrednoj blizini crkve, na Pelinama, pronađeni su dijelovi oltarne pregrade, i to dio grede; o tome je pisao *I. Žile*, *Spolia* i ostali nalazi skulpture i plastike u Dubrovniku do pojave romanike, HAD, Arheološka istraživanja u Dubrovniku i dubrovačkom području, Zagreb, 1988, str. 175.-188.

je crkve. Apsida je, kao i u kasnijoj gradnji, bila iznutra pravokutnog tlocrta te potpuno istih gabarita. Izvana najvjerojatnije nije bila raščlanjena. Podnica je bila veoma neravna, djelomično je na nasipu, a djelomično je samo prekrivala kamen živac koji je stvarao neravnine.

U prodorima kroz zidove kojima se jednobrodna predromanička crkva povezala s kasnijim dograđenim bočnim brodovima pronađeni su ostaci južnog zida te najranije etape izgradnje crkve Sigurate. Taj je zid bio širok 120 cm, iznutra raščlanjen polukružnim nišama radijusa 25,5 cm, obrađenih stranica i podanka žbukom, dok je izvana bio raščlanjen iznimno dubokim i nepravilnim pravokutnim nišama. Niše su duboke 40 cm i različite su širine. Stranice i podnica bile su završno modelirane vapnenom žbukom. Pronađeni su ostaci dviju niša, i to u prvom prolazu do vrata crkve i u posljednjem do oltara, obje na južnom zidu crkve. Ta je crkva dakle imala lateralne zidove iznutra raščlanjene polukružnim, a izvana dubokim pravokutnim nišama. Iznutra i izvana bila je žbukana. Na sjevernom zidu ostaci su minimalni i nisu sačuvane ni unutarnje niti vanjske niše, ali je prepoznatljiva širina zida.

Velika širina zida te vrlo uzak brod crkve upućuju na to da je crkva bila nadsvođena bačvastim svodom. Ostaci temelja pročelja te crkve pronađeni su ispred pročelja današnje crkve. Budući da je poznat položaj kamenog praga ulaznih vrata i njegova širina, a s obzirom na širinu temelja, vrlo je velika mogućnost da je i pročelje bilo raščlanjeno lezenama. Zid raščlanjen na takav način, iznutra nizom polukružnih niša, a izvana dubokim pravokutnim nišama, nalazimo na crkvi u Gradini (koju autor rekonstrukcije datira u kasnoantičko razdoblje)¹⁷ te u ranosrednjovjekovnoj crkvi sv. Trojstva u Zadru (Sv. Donat).¹⁸

U Sigurati je pronađen čitav niz spolija koje bismo mogli datirati u 6. stoljeće, kao što je arhitrav ulaznih vrata sekundarno upotrijebljen za podnožje oltarne pregrade. Gotovo je istih dimenzija, ukrašen s tri križa, kao i arhitrav pronađen u crkvi sv. Izidora na Sućidru u Splitu, koji je datiran u kasnoantičko razdoblje.¹⁹ Osim tog nadvratnika, u crkvi je pronađen i dio donjeg praga, koji mjerama odgovara pronađenom nadvratniku. Pronađen je i pilastar s impostom, nekada dio prozorske bifore. Položaj pronađene bifore vjerojatno je bio na istočnom zidu apsida. Oboje su ukrašeni oštro urezanim latinskim križem s proširenim krakovima na završetku, karakterističnim detaljem kasnoantičkog razdoblja. Pilastar bifore gotovo je identičan u izradi i ukrasu pilastru pronađenom, primjerice, u crkvi sv. Martina u Splitu, ili onome pronađenom u trogirskoj crkvi sv. Sebastijana.²⁰ Ukrašenost i dimenzije tih kamenarskih radova pokazuju

¹⁷ J. Marasović, Rekonstrukcija crkve u Gradini, Starohrvatski Solin, Split, 1992, str. 136.-143.

¹⁸ P. Vežić, The early-medieval phase of the episcopal complex in Zadar, Hortus Artium Medievalium, Zagreb-Motovun, 1995, str. 150.-162; *Isti*, Rotunda Sv. Trojstva (Sv. Donata) u Zadru, Mala biblioteka godišnjaka zaštite spomenika kulture Hrvatske, Zagreb, 1985.

¹⁹ T. Marasović, Graditeljstvo starohrvatskog doba u Dalmaciji, Split, 1994, str. 267.

²⁰ V. Kovačić, Prilozi za ranokršćansku topografiju Trogira, Diadora, Zadar, 1993, str. 291-309. broj u katalogu: 5.

veliku sličnost, jedinstvena rješenja raširena duž jadranske obale. Riječ je gotovo o produkciji prefabrikata kojima pojedine radionice opremaju crkve.²¹

Značajan broj ulomaka, koje možemo pripisati graditeljstvu 6. stoljeća, kao i specifična raščlamba zida koju možemo usporediti s nekim građevinama tog razdoblja, te nekoliko etapa razvoja prije predromaničke, navode nas da zaključimo kako je prva etapa izgradnje crkve Preobraženja Kristova nastala na samom početku štovanja toga titulara - u 6. stoljeću. Treba ipak ostaviti mogućnost i kasnije datacije crkve, jer način klesanja i upotreba motiva križa na takav način može kontinuirati. Crkva Preobraženja Kristova nastala je, dakle, na razmeđu kasne antike i ranog srednjeg vijeka. Ta crkva utjecala je na sve kasnije izgrađene crkve na tom mjestu, iako pri gradnji u potpunosti nisu poštivani postojeći zidovi, imale su potpuno iste gabarite apside.

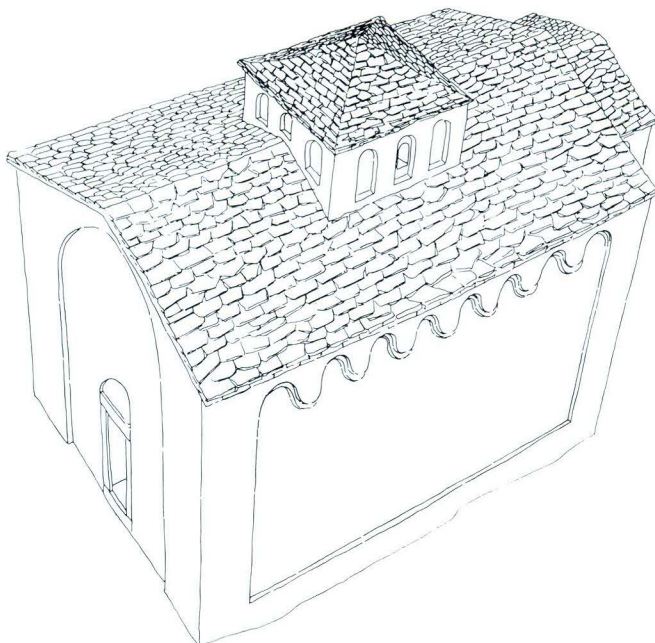
Sigurata je, dakle, nastala izvan grada kao crkva s druge strane uvale koju je zatvarao poluotok na kojem je izgrađen tijekom 6. stoljeća bizantski kastrum. Uvala, u koju se stepenasto spuštalo s Gradca plodno obradivo tlo, bila je nastanjena i obrađivana, čini se, i prije nego je nastao grad na poluotoku u blizini.

Crkva je u ranom srednjem vijeku doživjela prvu značajnu pregradnju. Nova je zadržala postojeću apsidu i zidove. U bočnim su zidovima izdubljene tri niše, između kojih su zidana dva para polupilona, što ju je činilo prividno trotravejnom. Nije jasno jesu li oni prelazili u pojasnice ili su međusobno stvarali polukružne niše (što je vjerojatnije). Dubljenjem niša zid je stanjen prema vanjskim nišama na samo 17 cm. Vrlo je vjerojatno da su vanjske niše tada popunjene i zazidane. Crkva je imala i dalje bačvasti svod. Pročelje joj je temeljito pregrađeno, kameni pragovi vrata postali su podnožje oltarne pregrade, crkva dobiva nova vrata, znatno uža od prijašnjih (samo 52 cm), s nadvratnikom ukrašenim sa tri križa u kružnici sa po dvije arkadice između njih. Taj nadvratnik i pregradnju možemo datirati u 9. stoljeće. Povišena joj je podnica koja je popločana nepravilnim kamenom. Tu je podnicu naslijedila kasnija predromanička crkva. Zidovi predromaničke crkve tlocrtno se ne poklapaju sa zidovima prijašnje crkve, ali je predromanička crkva naslijedila potpuno iste gabarite apside i položaj polupilona koji su za razliku od prijašnje, kod predromaničke crkve T presjeka, sačuvani do danas. Nepoklapanje bočnih zidova govori o tome da je prije gradnje predromaničke crkve ranija građevina rušena gotovo do podnice druge etape njene izgradnje, tako da su u tom sloju od 24 cm sačuvani dragocjeni podaci o ranijim fazama izgradnje Sigurate. Nad tim ostatkom zida koji se koristio kao temelj izgrađena je predromanička crkva.

Iako je znatno pregrađivana, predromanička građevina je u velikoj mjeri očuvana. Svojom izgradnjom negirala je prijašnju građevinu, preuzela je njene gabarite, iako ne potpuno, te zadržala njenu podnicu. Predromanička Sigurata je bila pravokutnog tlocrta, duga 7,90 metara i široka 4,45 metara, sa zidovima debelima 60 cm. Tlocrt je podijeljen u tri traveja sa dva para polupilona T presjeka, koji su međusobno spojeni dvostrukim slijepim lukovima. Polupiloni na svodu prelaze u pojasnice. Dva traveja presvođena su bačvastim svodovima s modeliranim bridovima tako da djeluju križno-bačvasto. Na zidovima svih triju

²¹ Petrografske analize kamena pokazat će iz kojih se kamenoloma opremala arhitektura dubrovačkog područja.

traveja pronađeni su tragovi polukružnih niša. Na južnom zidu su pronađene sve tri, a na sjevernom dvije polukružne niše, a ostaci niše u srednjem traveju toga zida nisu pronađeni. Velik broj elemenata unutrašnjosti predromaničke crkve sačuvan je do danas. Bila je izrazito raščlanjena iznutra. Ostaci raščlambe pročelnih zidova znatno su manji zbog pregradnji i proboja lateralnih zidova, te potpunog rušenja i pregradnje pročelja. Apsida crkve je višekratno pregrađivana, danas je izvana pravokutna i neraščlanjena. Zidana je od neožbukanih klesanaca s horizontalnim fugama. Dvije plitke niše pročelja pronađene su na sjevernom zidu apsida i na zidu okomitom na nj, na istočnom pročelju crkve. Ta dva dijela

Ptičja perspektiva ranoromaničke faze izgradnje crkve

zida današnje apsida zidovi su apsida predromaničke crkve, nisu rušeni i pregrađivani. Zasićurno su i ostali zidovi crkve i kupole bili ukrašeni nizovima slijepih niša, kako je to potvrđeno na velikom broju sačuvanih crkava tog izrazito regionalnog tipa vezanog uz dubrovačko područje.²²

²² O južnodalmatinskom kupolnom jednobrodnom arhitektonskom tipu dosta je pisano, vidi:

T. Marasović, Regionalni južnodalmatinski kupolni tip u arhitekturi ranog srednjeg vijeka; Tipološki osvrt, Beritićev zbornik, Dubrovnik, 1960. str. 47. Isti, Prilog morfološkoj klasifikaciji ranosrednjovjekovne arhitekture u Dalmaciji, Prilozi istraživanju starohrvatske arhitekture, Split, 1978. Isti, Regionalizam u ranosrednjovjekovnoj

Srednji travej ima kupolu koja počiva na niskom tamburu na pandativima, a izvana je niska i kvadratna. Krov kupole je četverostrešan. Crkva i kupola danas su pokriveni kupom kanalicom. U istražnim radovima na kupoli otkriven je maleni prozor prema jugu. Nije utvrđena njena vanjska raščlamba, ali je vrlo vjerojatna, jer je imaju svi očuvani primjerci tog arhitektonskog tipa.

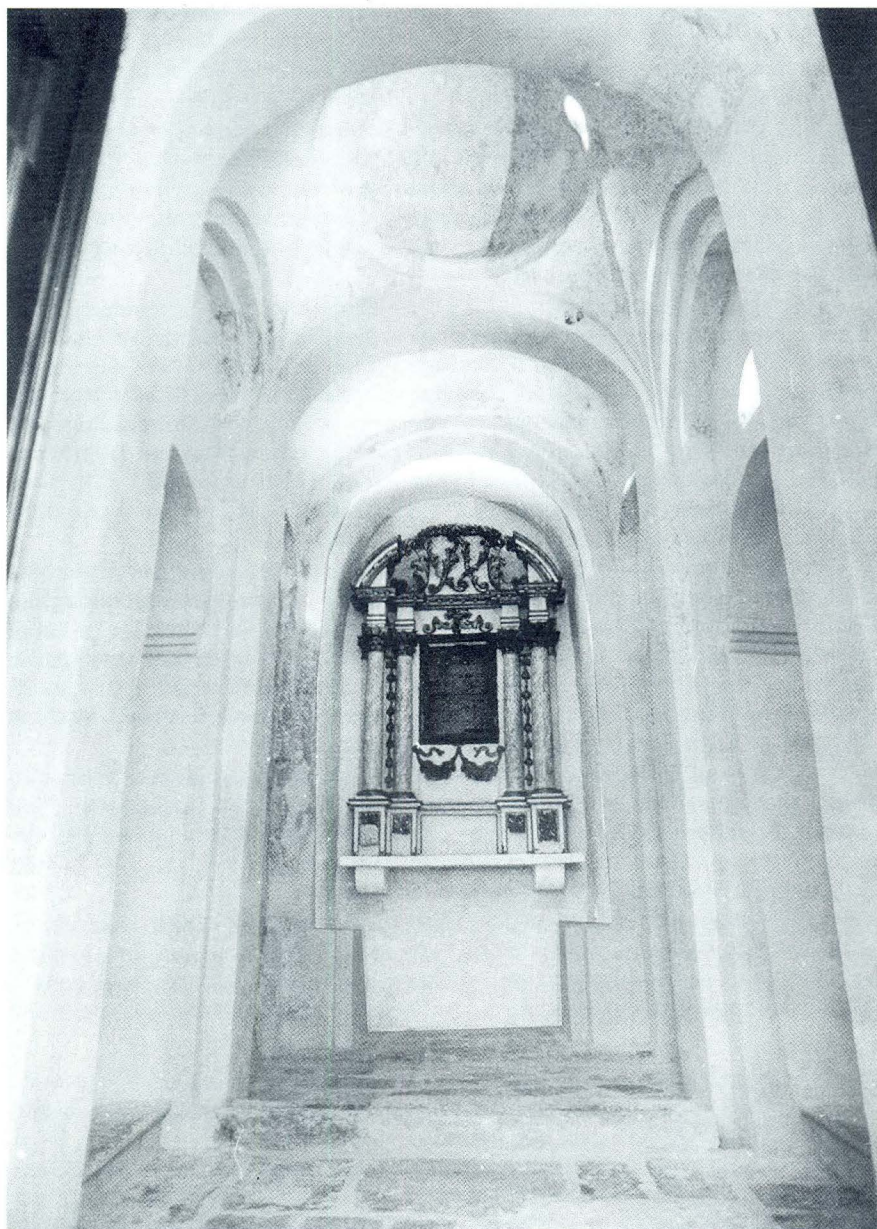

Svodovi crkve nakon sanacije

Predromaničku etapu izgradnje Sigurate, s vrlo raščlanjenim tlocrtom, možemo usporediti s crkvom sv. Mihajla na Glavici u Stonskom polju, te s dvije crkve na otoku Šipanu: Sv. Petrom na Veljem vrhu i Sv. Mihajlom u Pakljenoj. Imala je izvana pravokutnu apsidu te, što je posebno vezuje uz dvije spomenute šipanske crkve, apsida joj je bila pravokutna i iznutra. Prijelaz na polukupolu apsida bio je najvjerojatnije izveden pomoću trompi, koje su ostale sačuvane na navedenim šipanskim crkvicama. Na Sigurati nije sačuvan izvorni svod jer je uništen pregrađivanjem svetišta.

Prilikom istraživanja zidnih struktura, osobito sjevernog i južnog pročelja, otkriveni su ostaci niza dvostrukih slijepih arkada. Zidane su od poroznog kamena (sedre) i stoga završno modelirani žbukom. Način zidanja ugaonih pilastara

arhitekturi Dalmacije, Starohrvatska prosvjeta, III. serija, svezak 14, Split, 1984, str. 135.-158. *Ž. Rapanić*, Predromaničko doba u Dalmaciji, Split, 1987. *I. Petricioli*, Od Donata do Radovana, Split, 1990. *T. Marasović*, Graditeljstvo starohrvatskog doba u Dalmaciji, Split, 1994.

Pogled prema oltaru crkve nakon sanacije

između kojih su se protezale, kao i upotreba oblika, ide u prilog jednoj ranoromaničkoj pregradnji crkve. Geometrijskom analizom utvrđeno je da ih je bilo osam, te da su se protezale između dvije lezene na krajevima pročelja. Ranoromanička intervencija odnosila se na preoblikovanje pročelja negiranjem plitkih niša te umetanjem dugog poteza dvostrukih slijepih arkada - arhitektonskog elementa nadolazećeg romaničkog stila.²³ Crkva je zadržala postojeće svodovlje, kao i unutrašnju raščlambu, dok je intervencija izvedena premodeliranjem pročelja.

Prva pregradnja te crkve odnosi se na probijanje jednih vrata na sjevernom zidu crkve, u prvom traveju do oltara. Sačuvani su kameni dovratnici jednostavnog pravokutnog profila, bez ikakvih stilskih karakteristika. Probijanje bočnih vrata u ovom je slučaju najvjerojatnije vezano uz stambenu izgradnju koja je obuhvatila pročelje crkve i ispred nje stvorila maleni, zatvoreni atrij, te uspostavila novu komunikaciju ulice i crkve. Ta će komunikacija postojati i u kasnijim etapama izgradnje crkve.

Sigurati je potom adaptirano svetište. Zbog liturgijskih promjena ili radi obnove crkve od nekog od brojnih potresa, koji su joj određivali sudbinu, porušena joj je apsida, osobito istočni i južni zid te svod. Prvotna uža apsida proširena je za 23 cm s obje strane. Nova apsida dobila je bačvasti svod u smjeru sjever-jug. Tu pregradnju možemo datirati u prvu polovicu 14. stoljeća i povezati s potresom koji se tada zbio. Tada je crkva nanovo žbukana i ukrašena oslikom gotičkih fresaka s biljnim motivima na sjevernom zidu i uglu nove apsida. Time se nije znatnije interveniralo na crkvi, sačuvala je svodovlje i raščlambu broda, samo joj je bočno proširena apsida.

Sigurata ja tijekom 16. stoljeća povećana i proširena adiranjem dvaju bočnih brodova. Zbog toga je između unutrašnjih lezena uklonjeno zidno platno. Crkva je zadržala bačvaste svodove i kupolicu. Bočni su brodovi u toj etapi izgradnje bili natkriveni drvenim krovom. Otkriveni su ostaci drvene krovne konstrukcije koju su poslije zamijenili svodovi. Crkva je tada natkrivena jedinstvenim krovom na dvije vode. Potpuno joj je pregrađeno pročelje izvedbom novog, koje je konačno uobličilo novu trobrodnu crkvu.

Južni brod je dograđen u duljini južnog pročelja, a sjeverni je završio nešto prije te je na istočnom pročelju imao vrata prema ulici Od Sigurate. Pred njima su pronađeni tragovi stuba. Veza s današnjom ulicom Od Sigurate postojat će dakle i u toj etapi izgradnje crkve. Sjeverni je brod nešto kraći od južnog zbog stubišta i komunikacije s crkvom.

Najvjerojatnije nakon velike trešnje crkva je zbog velikih destrukcija svoda središnjeg broda dobila plitke križno-bačvaste svodove nad bočnim lađama²⁴. Oni su je dodatno učvrstili. Nad njima je nasut šut tako da je ponovljeno dvovodno krovno postavljanjem kupa kanalice u mort, bez upotrebe

²³ Takvo oblikovanje pročelja crkve sličnih gabarita nalazimo u neposrednoj blizini u crkvi sv. Jakova na Pelinama. Zide je ovdje ipak zidano pravilnim klesancima budući da se radi o gradnji nove romaničke crkve.

²⁴ Prilikom istraživanja slojeva žbuke u dubljim slojevima pronađene su velike pukotine u svodovima i pojasnicama. Neke su široke desetak centimetara. Istočna pojasnica je bila potpuno deformirana, a zanimljivo je da prilikom poslijepotresne sanacije nije prezidavana (što se prema njenom progibu moglo očekivati) već je u pukotinu zabijen drveni klin koji ju je uklještio i spriječio njeno urušavanje, a time i urušavanje kupole.

drvene građe. Dograđena joj je i sakristija u produžetku sjevernog broda sve do ugla apside. Time je dokinuta komunikacija između crkve i ulice Od Sigurate.

Istraživanja crkve Sigurata donijela su nova otkrića o njenim razvojnim etapama. U potpunosti je slika o njezinoj predromaničkoj etapi izgradnje, te o njezinim kasnijim pregradnjama i dogradnjama. Istraživanja su pokazala da je izgradnja na tome mjestu postojala znatno prije nego se dosad mislilo. Pronađene su dvije ranije faze izgradnje, od kojih je prva na razmeđu kasne antike i ranog srednjeg vijeka, a druga u ranom srednjem vijeku, prije predromaničke faze 11. stoljeća. To je upotpunilo sliku o kulturnom pejzažu Dubrovnika, o izgradnji maloga kulturnog mjesta na uzvisini u neposrednoj blizini gradskog središta. U Dubrovniku je pronađen čitav niz kasnoantičkih ulomaka, ali ni jedan dosad nije bio izravno povezan s nekom od poznatih građevina. Crkva Preobraženja Kristova jedan je od rijetkih spomenika u Dubrovniku uz čije pronađene ostatke možemo atribuirati dva vrlo značajna kasnoantička ulomka koji su se u kasnijim etapama koristili kao pseudorelikvije.

U ovom članku donio sam, makar vrlo skraćeno, raslojene razvojne etape izgradnje crkve Sigurata na Prijekom. Nisam dotakao probleme konzervacije i prezentacije, koji su na ovoj građevini bili vrlo zanimljivi i složeni. Crkva je sanirana "mekom" metodom, upotrebom tradicionalnih materijala i tehnika sa zadržavanjem i prezentiranjem što većeg dijela izvornih elemenata raznih etapa izgradnje. Predana je na korištenje vjernicima i blagoslovljena 14. listopada 1995.

THE CHURCH OF THE TRANSFIGURATION (SIGURATA) ON PRIJEKO IN DUBROVNIK

Željko Peković

The Church of the Transfiguration (Sigurata) is situated in the north western part of the Prijeko quarter in the historical centre of Dubrovnik. Today it forms part of the Women's Franciscan Monastery of the Transfiguration.

The Transfiguration Church now has three aisles and acquired its contemporary appearance after its restoration following an earthquake in 1667. It was later badly damaged during attacks on Dubrovnik by Serbs, Montenegrins and Yugoslav Army (JNA) in 1991 and 1992. Its roof endured two direct hits, while projectiles landing in its courtyard badly damaged the front facade of the church. The first direct hit to the building damaged the roof and vaulting over the southern aisle, while the second, stronger hit destroyed the north western corner of the cupola and a section of the vaulting with transverse ribs.

Restoration and detailed research on the church began in 1992 and the findings considerably enhanced the information previously known on this pre-Romanesque edifice and on its subsequent renovations and additions, the last of which took place after the 1667 earthquake.

Archaeological research proved the existence of two earlier churches of

similar ground plans on the location of the pre-Romanesque church. The oldest had a rectangular nave and a rectangular apse. The lateral walls had deep exterior or rectangular niches and semi-circular interior niches. The church would have been vaulted. Its construction can be dated to the 6th century.

The next phase of the construction relates to its renovation in the 9th century. The facade was significantly reworked and the floor raised. Two pairs of pilasters were added to its walls, dividing the nave in three bays.

The building of the pre-Romanesque church destroyed this last phase of construction, but it kept the old plan and flooring. Large sections of the original 11th century building have been found including elements explaining its internal and external distribution. The building remained single-aisled with three bays with two pairs of pilasters with »T« cross-sections. The pilasters were linked by double blind arches. Semi-circular niches stood between each set of pilasters. The pilasters continued into the vaulting as transverse ribs. Two bays had barrel vaulting with embossed mortar edges giving it a cross-vault appearance. The apse was rectangular both inside and out during this period. The central bay has a cupola resting on a low drum over pendentives. The exterior of both the church and the cupola had shallow niches.

It has been confirmed that the church was greatly renovated in the pre-Romanesque period when the side facades were remodelled to include double blind arcades. With the opening of a doorway in the northern facade in the first bay next to the altar a street access was established. Further renovations led to the extension of the sanctuary. The apse was laterally widened and given new barrel vaulting.

Two aisles were added sometime during the 16th or at the beginning of the 17th century meaning that the walls between the internal pilasters had to be removed. The nave maintained its barrel vaulting and cupola. The aisles at this time were covered by a timber roof structure and the whole church was received a simple saddle-roof. The facade was entirely redesigned to complete the now triple-aisled church.

Shallow cross-vaulted ceilings were added to the aisles probably as additional support for the nave vault which was damaged in 1667 by a strong earthquake. The form of a saddle-roof was repeated, but the timber roof structure above the aisles was replaced by rubble infill between new vaults and roof tiles laid in mortar. A sacristy was built in continuation of the north aisle to the corner of the apse which eliminated the link between the church and *Od Sigurate Street*.

The church has been renovated with traditional materials and techniques preserving and showing as many original elements from the various phases of its construction as possible. The church returned to congregational use and was consecrated on 14th October 1995.